

Η πιο βαριά κατηγορία εναντίον του πολιτισμού είναι όλοι αυτοί που πεθαίνουν μέσα στην αγωνία και τον πόνο. Ο ίδιος ο θάνατος γίνεται όργανο απώθησης. Η εκπαίδευση για συγκατάθεση στον θάνατο, είτε αυτός είναι αντικείμενο φόβου ως διαρκής απειλή, είτε αποθεώνεται ως ύψιστη θυσία, είτε γίνεται δεκτός σαν μοίρα, εισάγει ένα στοιχείο παράδοσης μέσα στη ζωή – παράδοσης και υποταγής. Οι κατεστημένες δυνάμεις έχουν μια συγγένεια με τον θάνατο· ο θάνατος είναι ένδειξη ανελευθερίας και ήττας. Η φιλοσοφία και η θεολογία ανταγωνίζονται σήμερα μεταξύ τους δοξάζοντας τον θάνατο ως υπαρξιακή κατηγορία: διαστρέφοντας ένα βιολογικό γεγονός σε οντολογική ουσία επιθέτουν υπερβατικές ευλογίες πάνω στην ενοχή της ανθρωπότητας που βοηθούν να διαιωνίζεται – προδίδουν την υπόσχεση της ουτοπίας. [...] Ο θάνατος μπορεί να γίνει τεκμήριο ελευθερίας αν γίνει έλλογος και χωρίς πόνο. Οι άνθρωποι μπορούν να πεθαίνουν χωρίς άγχος, αν ξέρουν ότι αυτά που αγαπούν είναι προστατευμένα από την αθλιότητα και τη λήθη. Μετά από μια πλήρη ζωή μπορεί να αποφασίσουν οι ίδιοι να πεθάνουν – σε μια στιγμή που θα διαλέξουν οι ίδιοι. Αλλά ούτε ακόμα και η τελική έλευση της ελευθερίας δεν μπορεί να εξιλεώσει αυτούς που πέθαναν μέσα στον πόνο. Η ενθύμηση αυτών και η συσσωρευμένη ενοχή της ανθρωπότητας απέναντι στα θύματά της είναι εκείνες που σκοτεινιάζουν την προοπτική ενός πολιτισμού χωρίς απώθηση.

Χέρμπερτ Μαρκούζε, *Έρως και Πολιτισμός*

Εισαγωγικό σημείωμα

Όπως δείχνουν ακόμα και οι δημοσκοπήσεις των μαζικών μέσων συνειδησιακής *πραγμοποίησης* όλος ο κόσμος αντιλαμβάνεται ότι το ξέσπασμα του δεύτερου κύματος της πανδημίας στην Ελλάδα οφείλεται στο ότι πρώτη προτεραιότητα για την κυβέρνηση από τον Μάιο και μετά ήταν η ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας· η ανάταξη του κυκλώματος της καπιταλιστικής συσσώρευσης μέσα από τον τουρισμό, τη «βαριά βιομηχανία» της χώρας. Αποκαλύφθηκε ότι η σπουδή για την ταχεία επιβολή μέτρων απαγόρευσης της κυκλοφορίας και διακοπής ενός σημαντικού κομματιού της παραγωγής τον Μάρτιο δεν είχε να κάνει μόνο με την άθλια κατάσταση του δημόσιου συστήματος υγείας μετά από τη χρόνια υποχρηματοδότηση και υποστελέχυσή του,¹ ούτε οφειλόταν αποκλειστικά στην ενδεχομένως εκρηκτική απονομιμοποίηση, στην οποία θα οδηγούσε η κατάρρευσή του. Αποτέλεσε επίσης απόπειρα προσέλκυσης του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού τουριστών προκειμένου να περιοριστούν όσο το δυνατόν περισσότερο τα αποτελέσματα της παγκόσμιας ύφεσης στην «εθνική οικονομία». Αποδείχτηκε για μια ακόμα φορά στην πράξη ότι οι ζωές των προλετάρων αποτελούν απλώς μέσο για τον αλλότριο σκοπό της αέναης συσσώρευσης και ότι η αξία τους αποτελεί μόνο ποσοτικό μέγεθος, έναν αριθμό στις στατιστικές των κερδών και των θανάτων.

Μετά την αργή διασπορά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, τα κρούσματα εκτοξεύτηκαν από τα μέσα Οκτωβρίου και μετά λόγω της αλλαγής των καιρικών συνθηκών και του στοιβάγματος των προλετάρων και των παιδιών τους σε σχολι-

κές αίθουσες, μέσα μαζικής μεταφοράς και χώρους εργασίας. Η κυβέρνηση δεν έχει εγκαταλείψει ούτε στο ελάχιστο τη βασική κατεύθυνση και κεντρική επιλογή των τελευταίων δεκαετιών της υποχρηματοδότησης της εκπαίδευσης, της υγείας και της πρόνοιας αλλά αντίθετα παραμένει προσηλωμένη στον στόχο της περαιτέρω μείωσης του κοινωνικού μισθού και της συνέχισης της λεηλασίας των συλλογικών αποταμιεύσεων της μισθωτής εργασίας από τα ασφαλιστικά ταμεία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι δαπάνες για την υγεία αυξήθηκαν κατά κεφαλήν μόλις κατά 1,9% (το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό στην ΕΕ), ο αριθμός νοσηλευτών και γιατρών είναι μικρότερος από ό,τι ένα χρόνο πριν λόγω των συνταξιοδοτήσεων που δεν αναπληρώθηκαν, ενώ νομοθετήθηκε μέχρι και αύξηση του αριθμού μαθητών ανά σχολική αίθουσα. Ο αριθμός των κατά κεφαλήν κλινών ΜΕΘ και ο αριθμός των τεστ που πραγματοποιούνται παραμένει πολύ χαμηλότερος σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη, δεδομένου μάλιστα ότι τα τεστ δεν συνταγογραφούνται.

Απέναντι σε αυτή την κατάσταση και την επαπειλούμενη κατάρρευση του συστήματος υγείας και παρά τις δηλώσεις περί του αντιθέτου, η κυβέρνηση αποφάσισε τη νέα επιβολή μέτρων απαγόρευσης της κυκλοφορίας. Η διαφορά είναι ότι σε αυτή την περίπτωση επιχειρεί να περιορίσει το οικονομικό κόστος καθώς στο μεγαλύτερο μέρος της η παραγωγή δεν έχει διακοπεί. Καθώς εκατομμύρια άνθρωποι συνωστίζονται καθημερινά στις αστικές συγκοινωνίες και τους χώρους εργασίας, επιβλήθηκαν αυστηρά μέτρα καταστολής της διασκέδασης καθώς και οποιασδήποτε

άλλης κοινωνικής δραστηριότητας πέραν της εργασίας και του νοικοκυριού. Η όξυνση της καταστολής και της επιτήρησης με ομάδες Δέλτα και Δίας, ΜΑΤ και αύρες έχει ταυτόχρονα ως στόχο την παρεμπόδιση της οργάνωσης οποιασδήποτε συλλογικής διαμαρτυρίας και συγκρότησης του προλεταριακού υποκειμένου στον δρόμο. Στο ιδεολογικό επίπεδο συνεχίζεται η προώθηση της ιδεολογίας της ατομικής ευθύνης και η δημιουργία αποδιοπομπαίων τράγων, που στοχεύει κυρίως το νέο και το αγωνιζόμενο προλεταριάτο, που παρουσιάζονται ως «νοσηρά». Αν πιστέψουμε τις δημοσκοπήσεις τους, η εν λόγω προπαγάνδα έχει βρει κάποια ευήκοα ώτα. Η κρατική διαχείριση της πανδημίας αποτελεί μια πολιτική προληπτικής αντι-εξέγερσης, της οποίας στόχος είναι η διατήρηση του νόμου και της τάξης απέναντι στην υπαρκτή απειλή της κοινωνικής αποσταθεροποίησης. Ταυτόχρονα, το πολιτικό προσωπικό του κεφαλαίου εκμεταλλεύεται την επιβεβλημένη διά ροπάλου αδυναμία συλλογικής κινητοποίησης για να περάσει μια σειρά από αναδιαρθρώσεις που δεν επιτίθενται απλώς στα συμφέροντα της τάξης μας αλλά επιχειρούν να αποσυνθέσουν τη συλλογική της δύναμη (π.χ. με τη δημιουργία της πανεπιστημιακής αστυνομίας, με τον νέο νόμο για τον συνδικαλισμό και τις απεργίες κ.ο.κ.).

Η αντίσταση σε αυτή την πολιτική είναι αναιμική παρότι η κυβέρνηση δεν κατάφερε να επιβάλει πλήρως την απαγόρευση κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων λόγω των, κατά βάση συμβολικών, αντιδράσεων της αριστεράς και του α/α χώρου. Οι αιτίες δεν βρίσκονται τόσο στην ισχύ της κυβέρνησης και στο υποτιθέμενο «τέλεια καταρτισμένο» πλάνο της. Το αντίθετο· οι κινήσεις της είναι κατά βάση ανταντακλαστικές. Οι αιτίες για τη συλλογική μας αδυναμία πρέπει να αναζητηθούν στην ήττα, την

αφομοίωση και την υποχώρηση των αγώνων τα προηγούμενα χρόνια και κατά τη διακυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι δεν θεωρούμε πως οι εν λόγω κινήσεις της κυβέρνησης οδηγούν στη δικτατορία και την κατάργηση του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Η όξυνση του αυταρχισμού και η άρση πολιτικών δικαιωμάτων προβλέπεται στο καπιταλιστικό δημοκρατικό σύνταγμα για την αντιμετώπιση κρίσεων και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Συνήθως, όσοι ποντάρουν στον λόγο περί δικτατορίας, όταν κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αξιώνουν ένα *πραγματικά* δημοκρατικό καπιταλιστικό κράτος, κυβερνώμενο από τον ΣΥΡΙΖΑ ή από οποιοδήποτε αντίστοιχο μόρφωμα. Έτσι συσκοτίζουν το θεμελιώδες γεγονός ότι η δημοκρατία έχει μια τεράστια γκάμα μέσω ιδεολογικού πειθαναγκασμού, πειθάρχησης και καταστολής. Η δημοκρατία είναι η **τυπική πολιτειακή μορφή** του κεφαλαίου και το κατεξοχήν καπιταλιστικό σύστημα εξουσίας (σχολείο, ΜΜΕ, αστυνομία, οικογένεια, θρησκεία κ.λπ.).² Ο Charles Reeve τοποθετεί το ζήτημα με εξαιρετικά εύστοχο τρόπο στο κείμενό του *Ο λοιμός και η οργή* που δημοσιεύουμε στο παρόν τεύχος: *«Τίποτα δεν δείχνει ότι το τέλος του λοκντάουν θα έρθει με μια αρμονική επιστροφή στο παρελθόν. Αυτό, βέβαια, είναι το σχέδιο των αφεντικών του κέρδους και των πολιτικών τους υπηρετών. Οι τελευταίοι διακινδυνεύουν να βρεθούν, στο τέλος της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, πιο αδύναμοι από ό,τι ήταν πριν ξεκινήσει η κρίση. Και μέσα σε μια νέα κατάσταση έκτακτης ανάγκης: διακινδυνεύουν μια ευρεία κοινωνική κρίση. Η κρίση του καπιταλισμού θα είναι το δεύτερο επεισόδιο της κρίσης του κορωνοϊού. Γι' αυτόν τον λόγο, από εδώ και πέρα, οι πολιτικοί ηγέτες επιδιώκουν να προετοιμάσουν την έξοδο από την παύση ως μια μακρά διαδικα-*

σία που θα επιτρέψει την ενσωμάτωση των μέτρων έκτακτης ανάγκης σε ένα ολόενα και πιο περιοριστικό κράτος δικαίου».

Υπ' αυτή την έννοια η πανδημία χρησιμοποιείται ως όπλο από το κεφάλαιο στον συνεχιζόμενο ταξικό πόλεμο, όχι όμως βάσει κάποιου master plan αλλά βάσει των **αναγκαιοτήτων** που θέτει η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εντός της ιστορικής **συγκυρίας**. Η ίδια η έννοια της πανδημίας ως μεγάλου και μακρόπνοου σχεδίου αποδίδει στους καπιταλιστές μια ικανότητα που δεν έχουν, λόγω του θεμελιώδους για τον καπιταλισμό φαινομένου της **πραγματοποίησης**.³ Όσο για τη λεγόμενη «Μεγάλη Επανεκκίνηση» (Great Reset) δεν αποτελεί στην πραγματικότητα τίποτα παραπάνω από ένα διαφημιστικό κόλπο που χρησιμοποιεί ένα κομμάτι της καπιταλιστικής ελίτ υποκρινόμενο ότι διαθέτει κάποιο σχέδιο για την υπέρβαση της βαθιάς και πολυεπίπεδης οικονομικής, περιβαλλοντικής και κοινωνικής κρίσης μέσα στην οποία βρίσκεται, προκειμένου να κρύψει την πραγματικότητα ότι λειτουργεί βραχυπρόθεσμα και αντανάκλαστικά μπροστά στον κίνδυνο της κατάρρευσης.⁴

Η ανάλυση και η κριτική των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών διαστάσεων της κοινωνικής και υγειονομικής κρίσης που εκδηλώθηκε με το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού είναι ένα εξαιρετικά σύνθετο και δύσκολο εγχείρημα που δεν μπορεί να αναληφθεί στην ολότητά του σε αυτό εδώ το εισαγωγικό σημείωμα. Επιλέξαμε να συμπεριλάβουμε τα καλύτερα κατά τη γνώμη μας κείμενα που έχουν πέσει στην αντίληψή μας και προσεγγίζουν την πανδημία από τη σκοπιά της ανατροπής της καπιταλιστικής κοινωνίας της οποίας αυτή είναι γέννημα. Περιλαμβάνονται τα κείμενα: Ζιλ Ντωβέ - *Ιός, ο σημερινός κόσμος*. Αντίθεση - *Σημειώσεις για τη διαχείρι-*

ση της πανδημικής κρίσης και Πανδημία: το σημείο έκρηξης της καπιταλιστικής σχέσης. Jacob Blumenfeld - *Κανονικότητα ίσον θάνατος*. Tristan Leoni & Céline Alkamar - *Ο ιός, το κράτος και εμείς*. Marco D' Eramo - *Η επιδημία του φιλοσόφου*. Ομάδα Barbaria - *Οι μαριονέτες του κεφαλαίου*. 2&3DORM - *Ημερολόγια Καραντίνας*. Omnia Sunt Communia - *Μπροστά στην κρίση του κορωνοϊού*. Charles Reeve - *Ο λοιμός και η οργή*. Ian Alan Paul - *Δέκα θέσεις για την πανδημία*.

Τα κείμενα μεταφράστηκαν από τα εγχειρήματα *Αντίθεση*, *coghnotti* και από τους *Ξενιστές καταστάσεων για την άρση της πανδημικής αποξένωσης*, στην ιστοσελίδα των οποίων πρωτοδημοσιεύτηκαν έξι από αυτά (hostsagainst.noblogs.org).

Το επόμενο μέρος του περιοδικού είναι αφιερωμένο στην εξέγερση που ξέσπασε σε ολόκληρες τις ΗΠΑ με αφορμή τη δολοφονία του Τζορτζ Φλόιντ. Τα χαρακτηριστικά αυτής της πρωτοφανούς πολυφυλετικής εξέγερσης δεν καθορίστηκαν μονάχα από τη διαμαρτυρία ενάντια στον συστημικό ρατσισμό και τις αστυνομικές δολοφονίες αλλά προέκυψαν ως συνέπεια της ευρύτερης κατάστασης απόγνωσης, μαζικών απολύσεων και ανυπαρξίας οποιασδήποτε στήριξης του πληθυσμού από το αμερικανικό κράτος μέσα στη συνθήκη της πανδημίας. Επιλέξαμε να συμπεριλάβουμε τα κείμενα: *Η άνοδος της μαύρης αντιεξέγερσης* του Shemon και *Πώς θα μπορούσαμε να το κάνουμε*; του Idris Robinson τα οποία έχουν την άρετη να προσεγγίζουν κριτικά και να αναδεικνύουν την εσωτερική σύγκρουση εντός του κινήματος στις ΗΠΑ ενάντια στις προσπάθειες επαναφομοίωσης και εξουδετέρωσής του από τους φιλελεύθερους και την αριστερά. Παρά την αδιαμφισβήτητη αξία τους τα εν λόγω κείμενα χρησιμοποιούν ορισμένες έννοιες

τις οποίες θεωρούμε άστοχες όπως η έννοια του «φυλετικού καπιταλισμού» και της «λευκής υπεροχής» –μια διαφωνία που δεν μπορούμε να αναλύσουμε εδώ– και πέφτουν ορισμένες φορές στο λάθος να συγχέουν τις αναγκαίες μεν βίαιες πρακτικές με το περιεχόμενο της επαναστατικής διαδικασίας. Πιο σοβαρό είναι το πρόβλημα στην περίπτωση του κειμένου του συντρόφου Idris όπου η επαναστατική διαδικασία ταυτίζεται με τον εμφύλιο πόλεμο. Οπωσδήποτε, αντιλαμβανόμαστε την ανάγκη που νιώθουν οι αμερικάνοι σύντροφοι να υπερασπιστούν τους συντρόφους τους στους δρόμους της εξέγερσης απέναντι στην κατασυκοφάντησή τους από τις συστημικές δυνάμεις μέσα και έξω από το κίνημα.

Το επόμενο κείμενο του τεύχους με τίτλο, *Καπιταλισμός, ταξικό ανταγωνιστικό κίνημα και πολιτικές της ταυτότητας*, γράφτηκε από τους Stella Polaris και Shevek (Αντίθεση). Το άρθρο αποτελεί την εισήγηση του εγχειρήματος στην εκδήλωση που διοργανώθηκε τον περασμένο Ιούλιο στο *Ελευθεριακό Εργαστήρι Κινηματικών Υποδομών* και αποτελεί σύνοψη και συμπλήρωση της κριτικής των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας από μια προλεταριακή σκοπιά, που είχε δημοσιευτεί στα άρθρα των δύο πρώτων τευχών του περιοδικού.

Τα δύο κείμενα που ακολουθούν εστιάζουν στις αντιδραστικές εξελίξεις που έχουν προκύψει όσον αφορά την κρατική διαχείριση των μεταναστών/προσφύγων και το μεγάλο κύμα ρατσιστικών αντιδράσεων που ξέσπασε το προηγούμενο διάστημα, με ιδιαίτερη αναφορά στα γεγονότα του περασμένου Φεβρουαρίου/Μαρτίου στη Λέσβο, τη Χίο και τον Έβρο. Πρόκειται για το κείμενο του εγχειρήματος Αντίθεση με τίτλο, *Σημειώσεις για τις αντιδραστικές εξελίξεις γύρω από τη μετανάστευση*

και για το κείμενο *Μια προαναγγελθείσα καταστροφή*, που έγραψε ο Παύλος Ρούφος και το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στο διαδικτυακό περιοδικό *Brooklyn Rail*.

Το τελευταίο κείμενο του περιοδικού, που γράφτηκε κι αυτό από τον Παύλο Ρούφο, ολοκληρώνει το αφιέρωμα στον Ορντοφιλελευθερισμό που ξεκίνησε στο προηγούμενο τεύχος και έχει τίτλο, *Ordoliberalism out of order? Η εύθραυστη συνταγματικότητα της λιτότητας στην Ελλάδα*. Το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στο διαδικτυακό περιοδικό *Legal Form* και μεταφράστηκε από τον Γιώργο Α. Το άρθρο περιγράφει τι συνιστά ένα ορντοφιλελεύθερο πλαίσιο και εξετάζει την ιστορική και θεωρητική ανάπτυξη της έννοιας της συνταγματικής τάξης και τη σχέση της με την πολιτική οικονομία της ΟΝΕ και της ΕΕ. Επιπλέον, το άρθρο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκε αυτή η έννοια κατά τη διάρκεια της κρίσης της ευρωζώνης το 2010 εστιάζοντας στο παράδειγμα της Ελλάδας. Την επιμέλεια της μετάφρασης και των δύο προηγούμενων κειμένων έκανε ο ίδιος ο συγγραφέας.

Αυτή τη φορά, στο τελευταίο φύλλο αυτού του τεύχους δεν περιλαμβάνεται κάποιο πρωτότυπο ποιητικό έργο. Όμως, αυτό μας έδωσε την ευκαιρία να αντιγράψουμε ένα κομμάτι από το συγκλονιστικότερο ενδεχομένως ποίημα του 20ού αιώνα στην ελληνική γλώσσα: την *Ορθοστασία* του Βύρωνα Λεοντάρη.

Αθήνα, Νοέμβριος 2020

Η συντακτική ομάδα

Σημειώσεις

1. Πάνω από 30.000 οργανικές θέσεις γιατρών και νοσηλευτών παραμένουν κενές εδώ και χρόνια.
2. Σχετικά με αυτή τη θέση βλ. τα κείμενα Ζιλ Ντωβέ, «Συμβολή σε μια κριτική της πολιτικής»

αυτονομίας» (<https://cognortti.wordpress.com>) και Le Brise-Glace, *Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας* (<https://anarxeio.gr/>).

3. «Ωστόσο, αυτός ο φαινομενικά πλήρης εξορθολογισμός του κόσμου, που φτάνει μέχρι τα βάθη του σωματικού και ψυχικού είναι του ανθρώπου, συναντά τα όριά του στον τυπικό χαρακτήρα της ορθολογικότητάς του. Αυτό σημαίνει ότι ο εξορθολογισμός των απομονωμένων στοιχείων της ζωής, οι –τυπικές– νομοτέλειες που προκύπτουν απ’ αυτόν συναρμολογούνται μεν άμεσα και εκ πρώτης όψεως σε ένα ενιαίο σύστημα γενικών “νόμων”, ωστόσο η περιφρόνηση του συγκεκριμένου χαρακτήρα της ύλης των νόμων, πάνω στην οποία στηρίζεται η νομοτέλειά τους, εκδηλώνεται στην πραγματική έλλειψη συνοχής του συστήματος των νόμων, στον συμπτωματικό χαρακτήρα της αναφοράς του ενός υποσυστήματος στο άλλο, στη –σχετικά– μεγάλη ανεξαρτησία, την οποία διαθέτουν μεταξύ τους αυτά τα υποσυστήματα. Πολύ έντονα εκφράζεται αυτή η έλλειψη συνοχής σε εποχές κρίσης, η ουσία των οποίων –ιδωμένα από τη σκοπιά των θεωρήσεών μας– συνίσταται ακριβώς στο ότι διαρρηγνύεται η άμεση συνέχεια της μετάβασης από το ένα υποσύστημα στο άλλο και ξαφνικά φανερώνεται στη συνείδηση των ανθρώπων η μεταξύ τους ανεξαρτησία, η τυχαία μεταξύ τους αναφορά. Γι’ αυτό και ο Ένγκελς ήταν σε θέση να ορίσει τους “φυσικούς νόμους” της καπιταλιστικής οικονομίας ως νόμους της τυχαιότητας.

[...] Ο ανταγωνισμός των διαφόρων κατόχων εμπορευμάτων θα ήταν αδύνατος εάν η ορθολογικότητα των μεμονωμένων φαινομένων αντιστοιχούσε επίσης σε μια ακριβή, ορθολογική, νομοτελειακά λειτουργούσα μορφή ολόκληρης της κοινωνίας. Οι νομοτέλειες όλων των λεπτομερειών της παραγωγής του θα πρέπει να κυριαρχούνται πλήρως από τον κάτοχο εμπορευμάτων, εάν πρόκειται να είναι δυνατός ένας ορθολογικός υπολογισμός. Οι πιθανότητες της αξιοποίησης, οι νόμοι της “αγοράς” θα πρέπει επίσης να είναι ορθολογικοί με την έννοια της δυνατότητας υπολογισμού, του υπολογισμού πιθανοτήτων. Όμως δεν επιτρέπεται να υπόκεινται σε ένα “νόμο” με την ίδια έννοια που υπόκεινται τα μεμονωμένα φαινόμενα, δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση να έχουν οργανωθεί ορθολογικά απ’ άκρη σε άκρη. Βέβαια από μόνο του αυτό δεν αποκλείει με κανέναν τρόπο την κυριαρχία ενός “νόμου” του όλου. Μόνο που αυτός ο “νόμος” θα έπρεπε, απ’ τη μία, να

είναι το “ασυνείδητο” προϊόν της ανεξάρτητης δραστηριότητας των μεταξύ τους ανεξάρτητων, μεμονωμένων κατόχων εμπορευμάτων, δηλαδή ένας νόμος των “τυχειοτήτων” που επιδρούν η μία πάνω στην άλλη και όχι εκείνος της πραγματικά ορθολογικής οργάνωσης. Απ’ την άλλη, όμως, αυτή η νομοτέλεια δεν αρκεί μόνο να επιβάλλεται πάνω από τα κεφάλια των μεμονωμένων ατόμων, αλλά θα πρέπει επίσης να μην μπορεί ποτέ να συλληφθεί πλήρως και επαρκώς. Γιατί η ολοκληρωμένη γνώση του όλου θα εξασφάλιζε στο υποκείμενο αυτής της γνώσης μια τέτοια μονοπωλιακή θέση, ώστε αυτή θα ήταν ταυτόσημη με την άρση της καπιταλιστικής οικονομίας». Γκέοργκ Λούκατς, *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*, Εκκρεμές, 2006.

Η εν λόγω θέση του Λούκατς δεν σημαίνει ότι οι καπιταλιστές και τα κράτη δεν κάνουν σχέδια. Ωστόσο, η ορθολογικότητα και η αποτελεσματικότητα αυτών των σχεδίων αμφισβητείται τόσο από αντικειμενική όσο και από υποκειμενική σκοπιά. Από αντικειμενική σκοπιά διότι τα σχέδια και οι στρατηγικές του κεφαλαίου δεν μπορούν πραγματικά να αναιρέσουν τις τάσεις που προκύπτουν από τον ίδιο τον χαρακτήρα της καπιταλιστικής συσσώρευσης, όπως λ.χ. την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους ή τη δυσαναλογία ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους της παραγωγής. Μπορούν μόνο να τις αναβάλλουν προσωρινά και να τις μεταθέτουν στο μέλλον. Αυτό άλλωστε συμβαίνει με την πολιτική της ποσοτικής χαλάρωσης που ακολουθούν οι κεντρικές τράπεζες τα τελευταία χρόνια. Από υποκειμενική σκοπιά διότι –πέραν των αντιτιθέμενων καπιταλιστικών συμφερόντων– απέναντι στα σχέδια και τις στρατηγικές του κράτους και των υπερεθνικών καπιταλιστικών οργανισμών ορθώνεται ο ταξικός αντίπαλος, οι ανυπότακτοι προλετάριοι, που με τους αγώνες τους έχουν συχνά ρίξει τα υπομνημάτα και τις εκθέσεις των αστών οικονομολόγων τύπου Πισσαρίδη και Schwab στο καλάθι των αχρήστων της ιστορίας.

4. Μια πολύ ενδιαφέρουσα και εύστοχη κριτική της «Μεγάλης Επανεκκίνησης» και των φληναφημάτων περί «4ης βιομηχανικής επανάστασης» από τη σκοπιά της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας δίνεται από τον Σ. Μαυρουδέα στο άρθρο του «4η Βιομηχανική Επανάσταση: Μύθος ή Πραγματικότητα;» (<https://www.academia.edu/38367877>).